

Pusztuló Magyarország?!¹⁾

Írta: SCHNELLER ISTVÁN.

E vészes cízzel jelent meg a »Huszdik Század« különnyomataként is RÁCZ GYULÁNAK egy tanulmánya. A statisztika adatai alapján írja, hogy Magyarország, külellenségnek dülása nélkül pusztul, pusztul önmagában! Igaz-e ez, s ha igaz, nincs e pusztulás ellen óvszer?! Lássuk az adatokat!

Tény az, hogy hazánk kiválóan őstermelő, földmívelő ország. Ezer keresőképes egyén közül nálunk 686 őstermelő, míg Nagybritanniában csak 124.²⁾ Ennek megfelelően mi állunk az ipar és kereskedelem dolgában a legalsóbb fokozaton a nyugateurópai államok között. Még városaink gyors növekedése sem bizonyít az ipar és kereskedelem rohamos növekedése mellett, amennyiben alföldi városaink lakosságának igen nagy százaléka csakis földmíveléssel foglalkozik s így a város külterületén, tanyákon továbbfolytatja falusi őstermelő életét. Még így is a szorosabb értelemben vett Magyarországon a csak 2,847.000 városi lakossal szemben áll 13,989.255 falun, tanyán lakó egyén.

A földmívelés, az őstermelés hazánk ereje: e téren várjuk méltán a mi erőnk kifejtését, annál is inkább, mivel legalább

¹⁾ Jelen értekezés az érdeemes szerző szívességéből már hosszabb ideje áll a szerkesztőségnek rendelkezésére. Minthogy azonban az birtokviszonyaink érdekes tárgyalását tartalmazza, kívánatosnak tartottuk a cikket a folyó hóban tartandó birtokpolitikai értekezletre való tekintettel eddig visszatartani.

²⁾ A többi államok e két szélsőség közt foglalnak helyet: Olaszországban 594; Ausztriában 582; Svédországban 498; Dániában 480; Franciaországban 418; Németországban 375; az Egyesült-Államokban 359; Svájcban 309.

a statisztika adatai szerint mi a földéhséget nem ismerhetjük. Nálunk 19 km²-re csak 60 lélek jut. (Csak Szerbia 53 és Románia 45 lélekkel áll mögöttünk), Ausztriában már 88, Németországban 120, Nagybritanniában 133, Belgiumban pedig éppen 234 lélek esik egy km²-re. A tények e feltevésünknek, sajnos, nem felelnek meg. Van földéhség; mert különben nem vándorolna ki évente sok ezerre menő földműves; s nincs meg a földbirtokban az az erő, mely lekötne tulajdonosát földjéhez s mely módját adná annak, hogy művelése útján boldoguljon. A statisztikai adatok, sajnos, azt mutatják, hogy a földbirtokosok száma évről-évre fogy; a gazdaságok száma apad és a létezőkön a teher rohamosan növekszik. Az önálló birtokosok és bérlők száma 1870-ben 1,973.433 volt, 1900-ban leszállott 1,855.193-ra. E harmincz év után a magyar gazdák száma tehát 118.235-tel kevesbedett. A bérlőket nem számítva, a Dráván inneni Magyarországon a földbirtokosok száma 1870-ben 1,631.071 volt, 1900-ban már csak 1,525.892. így tehát 105.179 önálló magyar birtokos ment ez idő közben tönkre, vagyis évente 3.506. Ezzel párhuzamosan kevesbedett a földbirtokok száma: 1870-től 1896-ig 97.783-al kevesbedett. (1870-ben 2,486.265, 1896-ban 2,388.482.)

Az ily nagyszámú földbirtokosok tönkre menetelének szomorú képét szomorúan egészíti ki a birtokban tartott földnek rohamos megterhelhetése. 1892-ben 91.970 esetben a megszüntetett és az új megterhelhetés összegének különbsége 115 millió. 1903-ban 163.085 esetben a telekkönyvi birtoktestekre bekebelezett új tehertöbblet 260,300.000 korona. Ily megterhelhetés és pedig a nálunk divatos, sajnos, nagy kamatláb mellett, valamint az ismert nagy adó mellett nem csoda, hogy a földbirtok jövedelme csekély s nem hihetetlen az adat, mely szerint a Magyar birodalomban a 725 millió koronás tényleges tiszta földjövedelemmel szemben áll körülbelül 511 millióra rugó tényleges kiadás, úgy hogy a jövedelem 70%-ig le van foglalva a közterhek és kamatok által.

E lesújtó adatok kulcsa nem *magában* a földművelésben s így magyar államunk földművelői jellegében rejlik. A hozánk legközelebb álló, az őstermelésre súlyt fektető államokban a földművelők sorsa nem mutat ily hanyatlást. Míg nálunk 1890-től 1900-ig 1.000 keresetképes egyén után a földbirtoko-

sok (bérlők is) száma 710-ről leszállott 670-ig, tehát 4%-kal, addig Olaszországban a két utolsó népszámlás adatai szerint 567-ről felemelkedett 594-ig; Dániában pedig 271-ről felszökött 480-ig; Hollandiában végre a földbirtokosok száma 1883-tól 1900-ig 90.281 ről 99.290-re; a bérlőké pedig 59.803-ról 83.276-ra. De maradjunk közvetlen szomszédjaink mellett. Ausztria áll Olaszország után legközelebb az őstermelők számát tekintve is hazánkhoz. A mezőgazdaság után megélők (tehát nem csak a birtokosokról és a bérlőkről van itt szó) száma Magyarországon 1870-ben 5,010.000 volt s 1900-ban 6,051.000, ellenben Ausztriában 1870-ben 5,420.000 s harmincz évre reá 1900-ban 8,210.000-re emelkedett. Míg nálunk az emelkedés 21%, addig Ausztriában 52%. Még közelebb áll hozzánk, mint a corona sacra kiegészítő része, Horvátország. Míg nálunk tíz év alatt (a fönti 30 évi számítást véve alapul) 35.060 önálló magyar gazda ment tönkre (RÁCZ GYULA 77.000-ről beszél esetleg a 30 éven belüli egy dekast ragadva ki), addig ugyanazon időszak közben a horvát önálló gazdák száma 20.000-rel *emelkedett*.

A mi gazdasági hanyatlásunknak az oka tehát nem általános természetű, hanem sajátos, hazai viszonyainkban gyökerezik. A birtokváltozás és a birtoknak számbeli csökkenése különö.-en a kis gazdák, a parasztgazdák sorsa. Ausztria a kis gazdák pusztulásával járó közigazdasági veszélyt még jókor észre vette s s törvényhozás útján védte meg parasztmajorátusok felállításával a kis birtokost. Franciaországban, valamint hazánkban nem egy virágzó vidékén, maga a parasztság akadályozza meg a családi birtok elaprózását vagy azzal, hogy a szokásjog alapján e birtokát a gyermekek közül csak az egyik (itt a legidősb, ott a legifjabb fiú) fiú örökli, vagy pedig az egykerendszer által. Az első mód nem törvényes, a másik pedig erkölcstelen. Honatyáink e baj szanálása érdekében a szabadelvűség korszakában a törvényhozás útján alig tettek valamit. Tényleg nem a kisbirtokost, de annál inkább védték az utolsó 30 év alatt a nagybirtokost. 1870-ben a hitbizományi birtokok 463.352 katasztr. holdat, 1900-ban pedig 2,363.822 holdat foglaltak le, úgy hogy a hitbizományi birtokok a liberalismus e 30 éve alatt 1,700.470 katasztr. holddal növekedtek, megnégyszeresedtek.

Igaz, hogy a hitbizományok alapítása a tényleges viszonyokon a jelenben nem változtat s a jelenre nézve az a nagy növekedés is tulajdonképpen illusorius, amennyiben a hitbizomány csak azt köti le, ami a legtöbb esetben már régen volt és a jelenben bőségesen meg van. Nem e növekedés magában, hanem a *jövőre való lekötés*, vagyis a nagy birtoknak favorizálása, szabadalmazása, biztosítása, ez az, ami az igaz liberalismussal, az önzetlenség, az egyenlően osztó igazsággal és még kevésbé a keresztény vallásnak a gyöngét, a kicsinyt, a beteget felsegélyező, gyámolító szeretetnek szellemével meg nem egyeztethető s ami – úgy látom – földművelésünk felvirágoztatásának is egyenesen útját állja. Nálunk e kötött nagybirtokot nemcsak a hitbizományok képviselik, hanem ott vannak a kincstári birtokok, a városi és községi, az egyházi és a vallás és tanulmányi birtokok is. Ezek is a vallás és tanulmányi birtokoktól eltekintve, az utolsó 30 év alatt tetemesen növekedtek, a kincstári birtokok 2,7 23.012-ről 3,191.594-ig, tehát 4(7)7.582 katasztr. holddal, a városi és községi birtokok ( ),325.082-ről 8,074.726-ig, tehát 2,349.044 katasztr. holddal, az egyházi birtokok 1,288.012-ről 2,500.275-ig, tehát 417.003 katasztr. holddal. Csakis az állam által kezelt vallás és tanulmányi birtokok kisebbedtek, a 385.682 katasztr. hold 291.208 holdra szállott le. Még így is a korlátolt forgalmú birtokok 17,027.625 holdra terjednek, a lefolyt 30 év alatt 5,934.759 holddal emelkedtek. Nemcsak az állam törvényhozásával, hanem az erkölcsi hatalmak újabb szerzeményeikkel, részben állami dotatiójukkal kedveznek a nagybirtok gyarapodásának, így értjük, hogy éppen nálunk a nagybirtokok, a nagygazdaságok területe aránytalanul áll szemben a kisebb birtokok területével. Nálunk az 1.000 holdnál nagyobb földbirtokok területe a gazdaságok összterületének 3 Γ 20%-ot alkotja.

Hogy e nagybirtokok mintegy hivatalos favorizálása nemcsak erkölcsileg nem helyeselhető, hanem a közgazdagodás, a nemzeti vagyonosodás és belterjes földművelés szempontjából is káros hatású: azt már magában véve az a tény is mutatja, hogy a hozzánk legközelebb álló őstermelő,, virágzó földművelési viszonyokat feltűntető államok a kisbirtokosságban, amely nálunk mindinkább gyöngül és pusztul, bírják erejüket.

A következő táblázat, mely a birtokokat területük szerint hektárokból tünteti föl, ezt közelebb megvilágítja a területekhez mellékelt százalékkal. (1 hektár = 1.73 katastr. hold és 1 katastr. hold = 0.575 hektár.)

	I.		II.	
	—50 hektárig	%	50—100 ha.	%
Magyarországon . . .	13,042.393	54.58	850.067	3.55
Németországban . . .	28,554.895	66.00	3,697.961	8.5
Franciaországban . . .	31,972.665	64.73	50—200 ha.	
			9,398.057	19.04%
	III.		IV.	
	100—500 ha.	%	500 hektárnál több	%
Magyarországon	2,549.335	10.67	7,451.640	31.20
Németországban	6,571.104	15.2	4,460.792	10.3
Franciaországban			200-nál több	
			8,017.542	16.23%

Franciaországban lényegileg ugyanazon százalékokban oszlik meg a birtokterület a különböző birtokkategóriák közt, mint Németországban, hogy ha tekintetbe vesszük, hogy a II., III. és a IV. osztály a francziáknál kettőbe foly egybe s így a IV-ből, amelyben nem az 500, hanem a 200 képezi a terminus »a quo«-t, legalább is a 16-ból 6%-ot kell levonni.

Hollandiában a 20 hektáron alóli birtokosok bírják a művelt földterületnek 51%-át. A nagyobb birtokok éppen az újabb időben aprózódtak el, amint erre már utaltunk, kiemelve azt, hogy 1833 — 1900. alatt a földbirtokosok száma 90.281-ről 99.290-re és a bérlők száma 59.803-ról 83.276-ra emelkedett. Dánia törvényhozása már 100 év óta védi a kisbirtokost; Schleswig Holstein elvesztése óta a népakadémiák, parasztok és parasztnők tanfolyamai útján mesés módon emeli a kisbirtokok betérj és kezelését. 118 hektáron alóli birtokokra az összes művelt területnek 81.2%-a esik. Belgium már csak az elrobgó vasútról nézve is a kisbirtokok betérjes gazdálkodásának paradicsoma. Még az amerikai Egyesült-Államok birtokba foglalt és még részben alig művelt gazdaságaikkal is azt mutatják, hogy a belterjesen művelt és a gazdagon termő területek kis- vagy középirtokosok kezében vannak. 1900-ban az összes terület 77%-a, tehát több mint háromnegyed része a kis- és középirtokosok tulajdona. A nagybirtokosok kezében levő, alig egy negyed része a területnek csakis ezután

benépesülő, ma még száraz klímájú s rendszeres öntözés alá csak ezután veendő kevésbé népes vidékeken van. Ausztráliában a birtokbafoglalás idejében nagybirtokosok a kevés munkaerőt igénylő juhnyájakkal, a gyapjú gazdag jövedelmével osztozkodtak a föld területében. Az amerikai nagyszabású pamuttermelés, különösen a Missisippi gazdag alluvialis partjain, a gyapjút mindinkább kiszorítja, Ausztrália pedig mindinkább népesedik s így az ausztráliai nagybirtok önmagától parcellálódik.

Hazai latifundumaink birtokosai, hitbizományosaink csakis Angliára, Nagybritanniára hivatkozhatnak a nagybirtok védelme érdekében. E hivatkozás azonban mitsem bizonyít. Nagy-Britannia, ez a szigetország nem östermelő, hanem első sorban csakis gyarmataiból élő, kereskedelme és ipara által hatalmas ország. Anglia földművelése, annak jövedelme alárendelt jelentőségű.¹⁾ Doverből Londonba utazva bámulja az ember a gyárvárosok kéményerdőit s ez imponáló füstös régióból kikerülve, ámulva gyönyörködik a nomád kor idyllikus képeiben, a berkekben buja pázsiton legelésző bárányokkan. Mintha bizony a gazdasági gépek hazájában művelendő föld sem lenne. A legfőbb fokra emelkedő gyáripár idegeit a természet ez idyllikus csendjében pihenteti meg. Még London közelében sincsenek belterjes gazdálkodásra valló kertek. A gyári munkások lakásai előtt is csak néhány virág, egy-egy fecske symbolizálja az óhajtott kertet. Londonnak s ehhez hasonló angol városoknak nincs is szükségük kertre, gazdaságra. Egy közönséges szállodai ebéd a különböző világ-részek termékeit tálalja fel. A tejet, a vajat Dánia (esetleg-Szibéria is,) szállítja, a húst Amerika, a főzeléket és gyümölcsöt Afrika, a sütemény lisztjét nem egyszer Magyarország s a bort a Cap forró vidéke. Egy közönséges szállodai ebéd Angliát világhatalmi állásában mutatja be. Az egész világ

¹⁾ A munkaerőt nagyrészt a gyáripár köti le; másrészt a gyarmat, Amerika is szívja fel. A földműves itt kap parcellát a farmokban, úgy, hogy a munkásból lesz földbirtokos. Írland lakosságának a száma 1841 óta, amióta a rendes közlekedés Amerikát a helyzetének tudatára ébredt munkáshoz közelebb hozta, kerekében 8 millióról 4 millióra szállott le s e kivándorlás éppen Írlandból még ma is folytonos. (L. Parthes Taschen-Atlas. 1906. 38. 1.)

látja el Angliát élelmiczikkekkel, úgy hogy tényleg nincs is ok, hogy a földműveléssel ő maga fáradozzon, amikor az ipar, a kereskedelem ennél sokkal jövedelmezőbb s gyarmataiban a termelő munkaerő olcsó. Anglia annyira nem termelő ország, hogy idegen élelmezési forrásaitól elzárva s e tekintetben csakis önmagára utalva 6 hét alatt az éhség miatt kénytelen lenne magát megadni. Ily államban, a milliomosok államában természetes a fényűző, dísz- és vadkertekben, berkekben gazdag nagybirtok túltengése. Azonban még itt is és pedig itt is a munkaerő hiánya miatt kénytelen a nagybirtok is, ha egyelőre nem is a parcellázás terére lépni, de mégis a bérlő-rendszer útján a kisbirtokosok számát gyarapítani. Így áll ez még abban az országban is, amely a termelés szempontjából hazánkkal össze sem hasonlítható. Nagybritannia népességének ugyanis 77%-a *városi* lakos (1. Perthes: Taschen-Atlas. 1906. 38. 1.), míg nálunk még a rendezett tanácsú városok lakosait is beszámítva csak 18.6%. (L. Kenéz: Magyarország népességének statisztikája. 1906. 25. 1.) Anglia még így is kisbérlő-rendszerével a mi latifundiumaink ellen bizonyít.

Az összehasonlítás adatai tehát mutatják, hogy a mezőgazdaság terén fejlődő és virágzó államok mind, akár törvényhozás, akár a latifundiumok csökkentése útján a kisbirtokosságnak kedveznek s hogy még a latifundiumokban gazdag, de nem östermelő Anglia is a bérlő-rendszer útján a kisembereket támogatja és így a földbirtoknak nagybirtokossági jellegét megváltoztatja. Az összehasonlítás adatai tehát azt a tanulságot vonatják le velünk, hogy a latifundiumok megkötése helytelen s hogy ellenkezőleg az ezek parcellázására irányuló törekvés nemzetgazdasági szempontból igenis kívánatos.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha *a kivándorlás okait* kutatjuk.

Igaz az, hogy a városok, mint az ipar, a kereskedelem, az állami közigazgatás, a szellemi erők központjai természetes erővel vonzzák a vidék lakosságát körükbe. Nálunk is 1890-1900-ban a vármegyék közel félmillió lakost veszítettek s a törvényhatósági jogú városok népessége 400.000-nyi bevándorlási többletet mutat fel. (L. Kenéz i. m. 199. 1.) E nép-

mozgalom egészen általános jellegű, a mai összes államok életének egyik jelensége s nincs is közelebbi összefüggésben a latifundiumokkal, de lényegileg nem is *kivándorlás*, hanem *elvándorlás*. Nálunk is éppen a legműveltebb megyékből élnek legtöbben távol szülőföldjüktől, tehát azok, kik a kornak szellemét megértve azt követik is.

Igaz az is, hogy a kivándorlást nem egyszer nemzetközi lelketlen, önző ügynökök szítják ígéreteikkel s rábeszélő hitegetéseikkel, példázgatósaikkal s nem tagadható az sem, hogy ez ügynökök leggazdagabb aratása ott van, ahol nem is oly nagyok a latifundiumok. A kivándorlásban a statisztikai adatok tanúsága szerint azok a megyék vezetnek, amelyeknek talaja terméketlen s melyeknek nevezetesen bányászata és azzal összefüggő ipara aláhanyatlott.

Tény az, hogy a művelődési központok felé irányuló e vándorlás igen könnyen felveheti a kivándorlásnak jellegét az esetben, hogy ha országhatárunk közel szomszédságában nagyobb művelődési központot képviselő város létezik s ezzel szemben hazánkban éppen ily város nincs.

Bécs és Grácz ily szempontból Nyugotmagyarországnak egyik állandó veszedelme. Kivándorlásunk Ausztriába, amióta úgy a hogy, önállósulva mi is kezdünk a kor fejlődő szellemének megfelelően haladni, rohamosan növekszik. 1857-ben 53.047 magyar élt Ausztriában, 1900-ban ellenben a társországok polgáraitól eltekintve, tehát csak anyaországbeli magyar volt 239.185 s ezek közül 129.055 tartózkodott Bécsben és 10.551 Gráczban. Ha a bécsi nagy számhoz hozzá vesszük a Bécsben tartózkodó magyarországi 7.130 katonát és az így nyert 136.185 számmal szembesítjük az ugyanakkor Budapesten tartózkodó osztrák polgárok 37.388 és az osztrák katonák 1.202, tehát összesen 38.950 osztrák országának csekély számát s meggondoljuk, hogy e különbözetet képező majdnem 100.000 magyar honpolgár Bécs városát, iparát gazdagítja elélt pénzével és munkaerejével s végre figyelmen kívül nem hagyjuk azt sem, hogy a határszélről többnyire fejlettebb műveltségű, igen gyakran iparhoz is értő német munkások vándorolnak ki, akik már csak nyelvüknél fogva is könnyen asszimilálhatók, úgy talán kiérezzük e kivándorlásnak nemzeti veszedelmét s tudatra ébresztjük arra való kötele-

zetségünket. hogy nyugoti városainkat iparuknak akár mester-séges ápolásával, a tudományt szolgáló intézeteik erőltetett fejlesztésével, kiépítésével az egész vidékre nézve vonzókká tegyük s így a határszélieknek kivándorlása folyamát Ausztriába, de nevezetesen Bécsbe és Gráczba természetes módon ami művelődési központjainkba levezessük. A harmadik egyetem-nek Pozsonyba való felállítása e szempontból nézve elsőrendű nemzeti érdek.

De még e megyékben is a kérdés az, hogy miért talál oly nagy visszhangra az ügynökök szava?! Ha a megélhetés feltételei meglennének, ha a közterhek nem lennének túl-nagyok, a föld és annak jövedelme túlkicsiny, vajjon itt hagy-nák-e eme kivándorlók otthonukat?!

A közelebbi statisztikai adatok még inkább megerősítenek abban, hogy a kivándorlás főoka földművelési viszonyaink kedvezőtlen voltában s nevezetesen a *latifundiumok által okozott földéhségben* rejlik. Ami kivándorlóink legnagyobb része földmunkás¹⁾, és nevezetes, hogy a nemzetiségre nézve a

¹⁾ Magyarországból Amerikába kivándorlóknak nemzetiségük szerinti foglalkozása

	Tanult munkás	Mezőgazdasági munkás			Munkás, házi vagy személyi szolgálatot végző	Egyéb
magyar	5·9	24·4	72·7	48·3	10·4	11·0
tót	3·8	13·6	66·9	53·3	12·5	16·8
ruthén	1·3	10·8	73·0	62·2	14·3	11·4
horvát	5·3	17·4	86·8	69·4	5·1	2·8
átlag	4·6	17·1	75·0	57·9	9·8	10·6

Az összes bevándorlók foglalkozások szerint :

13·9	14·0	57·8	43·8	12·2	16·1
------	------	------	------	------	------

Nem véletlen, hogy a magyar kivándorlás különösen februártól május haváig nagy, a mezőgazdasági munka idényében.

E kivándorlásnak *földművelői* jellegét *Gonnard René*: *La Hongrie au XXe siècle.* (Paris, Armand Colin, 1908.) című műve 262. oldalán is a leghatározottabban elismeri. Munkája bevezetésében hálásan elismeri, hogy a földművelésügyi ministerium útján rendelkezésére bocsátott hivatalos adatok alapján dolgozott. Ez alapon állítja, hogy 1905-ben a kivándorlás 142.900 családapa és független nőtlen egyén közül 72.000 napszámos és földi munkás, továbbá 26.400 kisbirtokos, összesen tehát 98.600 földműves

tisztán csak mezőgazdasági munkások százaléka a magyar nemzetiségieknél, tehát azoknál, akik a latifundiumok tövében laknak, a legnagyobb. (L. a vonal alatti adatokat.) Innen, e latifundiumok tövéből szakadnak el országunk leggazdagabb déli határaitól a legmunkásabb családjaink Horvátországba is. Míg az amerikai kivándorlók aránytalan nagyobb része, különösen kezdetben, férfiakból állott, a Dráván túlra költözők többnyire családotul, tehát vissza nem térőleg hagyják el hazájukat. 1900-ban a Horvátországba költöző férfiak száma 67.147, a nőké 66.172 volt. (L. Kenéz i. m. 217. 1.). Nem pénzért mennek el ezek Horvátországba, hogy ezzel a pénzzel otthon szerezzenek birtokot, hanem birtokot kivannak ott a Drávántúl szerezni, ott ahol a harmadik nemzedékben bizonyosan tökéletesen elhorvátosodnak s így Magyarországra nézve teljesen elvesznek. Már az 1890-iki népszámlálásról írott hivatalos munka, kutatva e kivándorlás okait, azt találja, hogy ez *magas földárak* és a *nagy terjedelmű kötött birtokok* mellett az anyaországban a birtokszerzés nehéz volta. (Lásd Kenéz i. m. 216. 1.)

A hivatalos munka, ha az egymás mellé állított tényezőket okozati összefüggésbe helyezzük, világosan azt mondja, hogy a birtokszerzés nehéz voltának oka a magas földárak, ez árak oka pedig az a körülmény, hogy kevés a földkinálat, aminek oka pedig a nagy terjedelmű kötött birtok, úgy, hogy e délmagyarországi nagy bajnak a végső oka a kötött birtok.¹⁾

volt. Ha a kivándorlók e 68 százalékához hozzáadjuk a közelebbi hivatás nélküliek, valamint a közelebbi foglalkozást- nem jelző napszamosoknak csakis két százalékát, a földművesek százaléka 70-re emelkedik. Ezt a számot Gonnard még 10-zel toldja meg oly címen, hogy a vidéki mesteremberek is többnyire földműveléssel foglalkoznak, úgy, hogy 80%-ra teszi végeredményben a kivándorlók közt a földművesek arányát. (263-64. old.) A mi számunkon tehát még túl megy.

¹⁾ A kötött birtok és az ezzel adott birtokszerzés nehézsége okozza e déli megyékben a birtok elaprózásának kikerülése, illetőleg a birtok megőrzése érdekében az egyke-rendszert. A kivándorlás és e végzetes rendszer a természetes szaporodás és még inkább a tényleges szaporodás százalékait e megyékben rettentő módon szállítja le. Hazánkban ugyanis 1890-1900-ra a természetes szaporodás átlaga 11.3%, a tényleges 10.3%.

Ugyanerre a végső okra jutunk a Tisza jobb partján járvány szerűleg a lakosságot megtizedelő¹⁾ kivándorlásnál is. Jól tudjuk, hogy a *közvetlen* ok itt más és pedig nagyon is különböző. Leggyakrabban azt halljuk, hogy a föld terméketlensége kényszeríti e megyék lakóit a kivándorlásra. Magában véve ez nem ok, mivel ha ez lenne a kivándorlás oka magában, érthetetlen lenne az, hogy miért nem vándoroltak ki már előbb s még inkább érthetetlen az, hogy miért kívánják éppen ezt a terméketlen földet megtartani azok, akik kivándorolnak, sőt egyenesen úgy áll a dolog, hogy éppen azért vándorolnak ki és pedig nagyon sokan, hogy ezt a terméketlen földet akár nagy áron is az Amerikában szerzett pénzzel birtokukba vehessék. A tót fajnál oly szépen kifejlődött kegyelet érzelmének megható megnyilatkozása a szülőföldnek, e terméketlen, de mégis szülőföldnek szeretete. Kivándorolnak, hogy a legnehezebb, az életet veszélyeztető munka nagy bérével a lelketlen üzérkedők által felcsapott horribilis áron²⁾ is visszaszerezhessék, kikerekíthessék régi birtokukat.

Ezzel szemben :

	A természetes szaporodás	A tényleges szaporodás
Baranyában	5·0	0·7
Somogyban	9·0	5·4
Tolnában	7·6	0·2
Zalában	12·2	7·7
Bács-Bodroiban	12·3	5·5

Még szembeszökőbb a nagy veszteség, ha számokkal fejezzük ki azt a különbséget, amely e megyékben a születések és halálozások közt létezik. A normális különbözetnél kevesebb születés volt Bács-Bodroiban 39.031 lélekkel, Baranyában 12.391-el, Somogyban 11.576-tal, Tolnában 18.692-vel Zalában 18.062-vel. (L. KENÉZ i. m. 223.)

²⁾ A felsorolt adatok alapján KENÉZ mondhatja, hogy Abauj, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén megye majd minden tizedik lakosa az utolsó öt év alatt Amerikába vándorolt. (L. 249. 1.)

³⁾ Ez üzérkedést az egész lelketlen ravaszágában, a helyzetet és kegyeletet kegyetlenül kihasználó erkölcstelen voltában Farkas Pál: »Az amerikai kivándorlás« (Singer és Wolfner, 1907.) című igen érdekes művében leplezi le. V. ö. Szemlének I. évf. 150-163. oldalait. Felháborító, erkölcsileg fellázító, hogy ha azt látjuk, hogy még a pap, a tanító és más hivatásos vagy közbizalommal bíró egyének is vállalkoznak agensi szerepre először is, hogy a hajózási jegy százalékát megkapják, azután közrejátszanak a kivándorlók birtoka eladásánál az ár leszállításában és a megvétel-

Nem terméketlen föld, hanem ezt és birtokosát terhelő *adósság*, ez űzi e népnek javarészét az újvilágba pénzszerzés céljából. Ez adósság oka igaz, hogy nem egyszer az egyesben, ennek élehetlenségében, könnyelműségében és erkölcstelenségében rejlik, de' még gyakrabban s még inkább a társadalomnak, az állami és egyházi hatóságoknak nemtörődömségében szemben azokkal, akik gyámságra szorulnak, a kis emberekkel szemben. A liberalismus jelszavaival, mint pajzs-szal fődözzük lelkiismeretünket, »a létért való küzdelem« tudományosan hangzó jelszavával igazolni kívánjuk azt, hogy mi is modern emberek vagyunk s meg nem gondoljuk azt, hogy a társadalomban, valamint az egyesben felszabadított bestia még a legnemesebb lényeket és intézményeket is tönkre teszi. Csakis a jóknak, a nemeseknek solidaritása, fegyelmező és segítő hatalma az igaz szabadságnak és az igaz fejlődésnek feltétele. Népünket, a kisembereket nem volt szabad odadobni az élet nyomora, az üldözések és nyomások alatt kitanult önző elemnek, amely kitanultságánál és önzésénél fogva a tudatlan és gyanútlan kisembert erkölcsi és anyagi romlásba viszi.

S amint meg kellett volna védeni népünket e romlástól, úgy meg kellett volna akadályozni azt, hogy a nagybirtokosság érdeke a kiscgazdák, a régi zsellérek érdekeit országos intézkedések útján is háttérbe tolja. A tagosításnál akárhányszor

nél annak érthetlen felemelésében. Nincs szomorúbb látvány, mint az, hogy ha azok, kiket akár az egyház, akár az állam, a nép, a nyáj pásztoraivá rendelt, az idegenből jövő ragadozó farkasokkal paktálnak, hogy Ők is a nyáj pusztulásából nyerészkedjenek. Gyámhatóságokat kellene megbízni' illetőleg szervezni, amelyek a kivándorlók birtokaira lehetőleg olcsón előleget adnának, a birtokot a birtokos távolléte közben lelkiismeretesen kézié- nek s az előleg, valamint a birtokkezelési tartozás és egyéb a birtokon levő terhek lefizetése után a birtokot a visszajövőnek visszaadnák. Az embertársa bajából és kegyeletéből ravaszul és kíméletlenül élősködő zsidók e garázdálkodásának így kellene véget vetni. Ily intézkedéssel meg volna nyerhető a nép bizalma, amelyet szolgabírói, rendőri tilalom, kutatás stb. – legyen ez a legjobb intentioju – már csak azért, mivel a policialis jellegű és nem egyszer azért, mivel az ismert zsaroló urak részéről indul ki, nem képes megszerezni. Boldogult Egan Ede, kedves ifjúkori lelkes barátom maradandó érdeme, hogy éles szemével és hajlíthatlan erejével behatolt és bevilágított e szomorú sötét világba s nemes, hazájáért lángoló szíve erejében ritka szervező tehetségével a kimutatott bajon segíteni is akart.

a nagybirtok terül el közvetlenül a falu közelében s csak hosszú út vezet e birtokon át a parasztgazdáknak dülős, rosszabb minőségű szántóföldjére. Régebben a közlegelő lehetővé tette, hogy az a régi zsellér is az egy tehene, kecskéje, disznaja segélyével fentartsa magát, a tagosítás ellenben nem egy helyen a szegényeket e fentartási módtól is megfosztá. Régebben a latifundiumok nagy erdői a szükséglet által szabályozott rendes forgókban vágattak ki s rendes foglalkozást nyújtottak a vágással és szénégetéssel a szegény parasztnak, a nagybirtokosok nagy igényüése vagy 40 évvel ezelőtt azonban mohón ragadta meg az erdőpusztítók nagy kínálatait s a Vág völgy, a Kárpátok lankásabb hegyei, Erdély erdő dús vidéke ma humustól megfosztott, a nap forróságától kiégett, az esőtől és záportól felhasított megmerevült alakban ijesztik meg a közgazdaság iránt érdeklődő utast. A gondos erdő-törvény daczára még most is nagyon is megérzi szegény, a téli időben dologtalan népünk e pusztulás következményeit. S a közadó súlya miatt nehezedik oly elviselhetlen módon népünk szegényeire, hazánk terméketlen földje mívelőire: vajjon nem-e azért is, mivel a gazdag termőföldben dusálkodó nagybirtokosság földbirtokához arányítva, sokkal kevesebb adót fizet, mint az a szegény pór?!

S végre, mi is annak oka; hogy a felföld terméketlen vidékén munkás, de gyermekekben nagyon is termékeny nép még legnagyobb igyekezete és szorgalma mellett sem képes családját fentartani s még a legjózanabb és legszorgalmasabb is az adósságcsinálás lejtőjére kerül? A latifundiumok e népet e terméketlen, hegyes vidékre *felszorították* s ha volt is néha egy-egy jobb termése és megtakarított pénze, itt a kötött és másrészt az elaprózott és így biztos kézben levő föld miatt földet nem szerezhethet s így zöld ágra nem vergődhetik fel. Az alföldi telepítések, parcellázások, Szarvas, Csaba stb. mutatják, hogy e felföldi nép, ha földhöz jut, mily jólétre, gazdagságra küzdi fel magát s hogy távolról sem gondol a kivándorlásra.

E latifundiumokban és ezek birtokosai kedvezésében látjuk ezért is a kivándorlás egyik főokát. Az agrár mozgalom is szomorú és téves kinövésével lényegileg szintén e bajban gyökerezik.

S ezt elismerik azok, kik a kivándorlás kérdésével a mi viszonyaink alapján tudományosan behatóbban foglalkoznak.

FÖLDES BÉLA az abnormis élet- és megélhetési viszonyokért, amelyek azután a kivándorlásra vezetnek, lényegileg a latifundiumokat, a hitbizományokat teszi felelőssé. Szerinte különösen veszélyes a hitbizományok és az egyházi kötött birtokok befolyása a népesség *szaporodására és eloszlására*. *A kötött birtokok megnehezítik a kisgazdák betelepítését és ezért ezek kivándorolnak*. Utal FÖLDES arra is, hogy Németország *nagy kivándorlása* nem a sűrű népességű nyugotról, hanem *a keletről származik, ahol gyér a népesség a nagy terjedelmű hitbizományok miatt*. Megállapítja, hogy nálunk uralkodnak *a legkedvezőtlenebb népességi viszonyok, a hol a hitbizományi (s egyházi) birtok erősen el van terjedve*.

HEGEDŰS LÓRÁNT beható tanulmányainak végső eredményeként, »ceterum censeo«-szerű kijelentéssel állítja, hogy a kötött birtok a kivándorlásnak az oka. Ez elméletnek szükségszerű következménye, hogy a kivándorlás megszüntetése érdekében az okot kell megszüntetni, a birtokot kötöttségi jeliegtől megszabadítani, illetőleg a kötött birtokot megváltani és így már most rendszeresen a parcellázást keresztül is vinni.

FARKAS PÁL máris említett nagyon érdekes monographiájában foglalt HEGEDŰS e felfogásával szemben legalább látszólag határozott állást. Szemére veti HEGEDŰS-nek, hogy következtetésének alapjául szolgáló anyaga szűkkörű (79.1.); megállapítja, hogy HEGEDŰS öt-hat évvel ezelőtt fontos tényezőket nem vehetett figyelembe, nevezetesen nem számolhatott a visszavándorlás azóta különösen FARKAS szorgos utánajárása, gyűjtése útján kimutatott nagyobb arányaival, sem pedig az amerikai pénznek azzal a nagy összegével, amely minden évben hazakerül, s mely pénzbe HEGEDŰS is »minduntalan beleütközik«. E körülmények HEGEDŰS *tévedéseit* indokolják (80. 1.). FARKAS ellenkezőleg arról van meggyőződve, hogy a kötött birtok megváltásának és parcellázásának egyelőre éppen ellenkező eredménye volna; nem csökkentené, hanem fokozná a kivándorlást (80. 1). Óva int ily jelszavak kiadásától. Utal végre arra is, hogy az ilyen *magán* gyűjtés az anyag nagyságánál és nehezen hozzáférhetőségénél fogva nem elegendő;

a kormány feladata, hogy a szükséges és mindenre kiterjedő materiát megszerezze (91. l.). Ez eredmény levonásával bevallja, hogy »nincs több mondanivalója« (u. o.).

Nagyon, de nagyon is tévedünk azonban, hogy ha azt gondolnók, hogy FARKAS e monographiájában HEGEDŰS-sel való polémiájában nem erősíti meg éppen HEGEDŰS állításait.

A kötött birtok tehát, FARKAS szerint, nem oka a kivándorlásnak; e tételre jogosítanak fel FARKAS-nak HEGEDŰS-sel szemben tett kijelentései. Tévedünk azonban e feltevésünkben. A kötött birtokok ugyanis, FARKAS szerint, a kivándorlás kérdésébe belejátszanak (30. l.); sőt a kivándorlás *okainál* is játszanak, ha nem is főszerepet (29. l.). A kötött birtokok hatását nem az okok között, hanem *a következményekben* keresi. E kissé nehezen érthető állítását FARKAS ad hominem meg is magyarázza. »Az a szegény ember, aki idehaza nem tud keresni, akinek a pár holdját adósság nyomja, kétségkívül nem azért váltja meg a hajójegyet, mert a szomszédos hitbizománytól nem tud földet kapni. A szomszédos hitbizomány majd csak akkor lesz útjában, ha már hazajött és hazaküldte a dollárokat« (30. l.). E szerint a kivándorlásnak *következménye* volt, hogy a hazajött dolláros ember, midőn pénzéért földet kíván vásárolni, a kötött birtokba ütközik; *még csak ekkor* emelkedik annak *tudatára*, hogy nem érdemes itt, ahol az uzsora úgy felcsapta a föld árát, ahol a föld megkötve, semmiféle árért meg nem szerezhető, tovább kínlódni; amiért is arra határozza el magát, hogy most már nem az Egyesült-Államokba, hanem Kanadába végleg kivándorol. Mi tehát – kérjük – ez igaz kivándorlásnak oka?! Éppen FARKAS szerint nem felelhetünk másként, mint »a földuzsora és a kötött birtok.« Ámde FARKAS azt mondja, hogy csak a kivándorlás okozta a visszavándorlóban ennek tudatát: úgy hogy e tudat csak az első kivándorlásnak a következménye, de nem oka volt. Jegyezzük meg, hogy az oknak *tudatra jutásáról*, az úgynevezett ismereti okról van itt szó; erről pedig tudjuk azt, hogy az a reális oknak következménye. Valaminek tudatra emelése ugyanis nem esik egybe annak létezésével; sőt előbb kell valaminek léteznie, ami azután tudatra emelkedik. Nem szükségszerű, hogy a kivándorló valódi reális oka szerint tudja is, hogy mi űzi őt a hajóra.

Ő csak azt tudja, hogy adóssága van, hogy az adót, a kamatokat nem tudja fizetni, hogy neki mint nagy betegnek »helyzetváltozásra« (HEGEDŰS találó képe) van szüksége. Románia, Szlavónia, Amerika az ígéret földjeként lebeg nyugtalan szeme előtt s ő megy, megy, mert – érzi – mennie kell. Még csak akkor, mikor Amerikában és Amerikából megnyílnak szemei: csak akkor látja azt, hogy mi üzte volt már első alkalomkor is a kivándorlásra; látja, hogy a nagy kamatnak, adósságnak az uzsora volt egyik oka; látja, hogy a kötött birtok által így feltolva, a termő vidékről mintegy kiszorítva szaporodó családjával elaprózott birtokán meg nem élhet: most látja tisztán, hogy első alkalomkor is tulajdonképpen a nagy uzsora, a kötött birtok üzte el otthonából.

Ha tehát az ismereti és reális ok közti különbséget jól meg tesszük: úgy bizony FARKAS is elismeri a kivándorlás *reális* okaként HEGEDŰS okát, azt tehát, ami ellen ő küzdeni látszik.¹⁾

¹⁾ Amily megkapónak tűnnek fel FARKAS-nak a kivándorlás mellett felhozott okai: olyannyira kell ügyelni arra, hogy ezen apologetikus okok mellett ne tévesszük szem elől magát a bajt s ne leplezzük azt a kivándorlás rossz következményeinek elhallgatásával. A FARKAS. által közölt adatokból nem tűnik ki az, hogy az a visszavándorlás oly nagyarányú lenne. Az általa idézett, egyes tanúi emlegetik a 90%-ot, de vannak, kik ezt 50-re, sőt 30-ra leszállítják. Megengedjük, hogy nagy összeg az a 350 millió: de tán nagyon is devalválódik eme nagy összeg, ha összeszámítanók annak a nagy munkának az értékét, amivel ez a majd egy millióra vagy még ennél is többre emelkedő bevándorolt sereg hazánkat távollétével megrövidíti. Hadd beszéljenek KENÉZ statisztikájának számai (256. stb.). A 20-59 éves munkaképesek Magyarországon 1900-ban az összes népesség 46.4%-át alkották, holott Abaujban csak 43.2%, Sárosban 40.6%, Szepesben 43.4%, Ungban 41.0% és Zemplénben 42.0%-át. A leginkább munkaképes korra leszorítva az évek számát, tehát 20 – 39: az adatok még inkább elszomorítók. Ilykorú munkaképes férfiú és nő volt:

1880-ban		1900-ban	Tehát minus
Abaujban.....	53.360	38.391	14.964
Sárosban	45.132	39.074	6.058
Szepesben	47.227	42.378	4.849

Sáros megyében a csökkenést 1880-tól 1890-ig közelebb a munkaképes férfiakra nézve is megállapíthatjuk. Tanulságos az az, egyes korokra nézve is, amennyiben azt mutatja, hogy a csökkenés a koral kisebbedik.

	1880-ban	1900-ban	Csökkenés tehát	Vagy
20-24 évesek	5.640	4.123	1.517	26.9%
25-29 »	5.152	3.982	1.170	22.7%
30-34 »	5.180	4.089	1.091	21.1%
35-39 »	4.789	3746	1.043	21.8%

RENE GONNARD francia tanár, ki az európai kivándorlással behatóan foglalkozott,¹⁾ a hazánkról irt fentidezett munkájában tárgyalja a kivándorlási kérdést is, keresve ennek közelebbi okait. E munka azon kevés külföldi munkák egyike, amely szakszerűséggel, tárgyilagossággal, de amellet igaz rokonszenvvel a magyar iránt van megírva. A szerző maga járt itt Magyarországon s könyvének anyagát részben személyi érintkezés és közvetlen impressiók útján, részben pedig könyve a több ízben nagy elismeréssel és igaz deferentiával említett földművelésügyi minister ur által rendelkezésére bocsátott hivatalos eredeti iratok alapján készült (VII. 1.). Ő a

De végre is nemcsak kenyérből élünk. Vannak etnikai értékek is. S ha már most ebből a szempontból nézzük a kivándorlást: mennyire komorrá, sötétté válik látóhatárunk. Már maga az az aljas practica, az az üzérkedés, amely a kivándorlással összefüggésben még az erkölcsi hatalmakat, az egyházi és világi hatóság embereit is megmetyejezi (s melyet éppen FARKAS oly jól ír le a 36. stb. 1.), valódi erkölcsi undorral tölti el az embert. Következményeiben különösen elszomorító a kivándorlás, ha azt demographiai hatásában nézzük. A nemek egyensúlya tudjuk, hogy szám tekintetében majd mindenütt a nő javára billen fel. Nálunk 1.000 polgári férfiúra 1869-ben esett 1.014 nő, 1880-ban 1018, 1890-ben 1028, 1900-ban 1.024 nő. Ezer férfiúra esett Abauj-Tornában 1869-ben 1.065, 1900-ban 1.123 nő, Sárosban 1869-ben 1.029, 1900-ban 1.161 nő, Szepesben 1869-ben 1.061, 1900-ban 1.113 nő, Zemplénben 1869-ben 1.041, 1900-ban pedig 1.126 nő. A nemek egyensúlyának megbillenése társadalmi életünk szivgyökerére, összejtjére, az azt tápláló és az abban differentálódó családi életre, nézve végzetes! A házasságkötések száma igen természetesen csökken. Az 1871 - 1875. időszak óta Sáros és Szepes megyékben a házasságok száma KENÉZ szerint több mint 28, illetőleg 26%-kal csökkent. Ezzel természetesen fogyott a törvényes házasságból származó gyermekek száma is. Sárosban a fönti 30 év alatt a minus 11 %, Szepesben éppen 14%. A törvénytelenek száma ez időközben nemcsak hogy nem csökkent, hanem emelkedett: és így a törvényes házasságból származók számánál a csökkenés a kimutatottnál is nagyobb. A törvénytelen gyermekek számának növekedése természetes kapcsolatban áll a kivándorolt [férj] távolléte miatt a házasság kötelékének lazulásával, az otthonmaradt nőnek vadházasságban való életével. S amint a nőre végzetes a férjnek kivándorlása: úgy végzetes a férfi erkölcsi érzületére nézve a távolban, az idegenben való időzés.

Végzetes ez nemzeti szempontból is. Honnan merítsen erkölcsi erőt önzetlen, Önfeláldozó, teremtő lelkesedést: ha összejtjét, a családot a számítás, az alkuvás meddő szelleme profanálja?! A magyarnak csak egy

¹⁾ L'émigration européenne du XIX-e siècle: Angleterre, Allemagne, Italie, Autriche, Hongrie, Russie.

magyart nevezetesen ellentálló ereje miatt rokonszenvesen bámulja.¹⁾ A japánival hasonlítja egybe a magyar fajt,²⁾ vele van a legtöbb közös tulajdona, csakhogy a japáni inkább fegyelmezett, míg a magyar rokonszenvesebb. GONNARD a kivándorlás socialis tüneményének e gondos tanulmányozója a kivándorlásban *nagy bajt lát* (255 1.). Magyarországon e baj acute tört ki. Csak Olaszország kivándorlóinak száma a magyarokénál aránylag még nagyobb (259), úgy hogy Magyarországot un grand et unique centre d'émigration-nak (261..1.) nevezi. A kivándorlásnak végzetes természetét éppen a magyar fajra nézve ő is elismeri nemcsak a magyar kivándorlók nagy száma miatt (aránylag még kedvező a magyarra nézve

házája van. A magyar nemzetiség elszórt voltánál s a kivándorló nemzetiségekkel szemben mégis csak parányi számánál fogva idegenben a többiek részéről egy-két nemzedék után felszívódik. Még itt, szorosabb hazánk közvetlen szomszédságában, Horvátországban sem vagyunk képesek a mi odavándorló magyarjainkat megtartani magyaroknak. A többi hazai nemzetiségűek ellenben ott Amerikában, ahol Európa legkülönbözőbb részeiről egybegyűlt fajrokonaikkal találkoznak és egyesülnek: ébrednek igazán nemzetiségük tudatára, egy nagy nyelvcsaládhoz való tartozásuk sajátos érzetére. A visszatérők, akikkel kinn a külföldön a hazai egyházi és állami hatóságok mitssem törődtek, most fenntartják a kinn működő propagandával az összeköttetést s így itthon a nemzetiségi széthúzó, a nagy külföldi fajrokon államokhoz szító, nemzetrobbantó elemnek főtényezőivé válnak.

Végre pedig akik a történeti, társadalmi hatalmak köréből kiemelkedtek, a kíméletlen önzés és számító törtetés talajára jutottak s így az internationalis socialismusnak zsákmányaivá válnak. Hazánkban elég nagy az elégedetlen elem: ennek erősítése hazánk legnagyobb veszedelmeinek egyike.

Azt hiszem, hogy ha FARKAS PÁL a kivándorlást nemcsak a fejlődés és a materialis nyereség szempontjából nézi, hanem nevezetesen az ethikai erőket is számba veszi: úgy a lezáró mérlege másfelé billen. A visszavándorlás megkönnyítését állami intézkedés útján elismerjük üdvös voltában; nem is kicsinyeljük ezért is a Cunard-féle hajózási szerződéssel összefüggő rendelkezéseit; fontosabbnak tartanok azonban, hogy az állam és különösen hazai egyházi hatóságaink is a kintlevőknel a hazai intézmények iránti szeretetet és így nevezetesen egyházuk, hazájuk iránti szeretetet istápolják, xígy hogy a hideg idegenben időzők is éreznék a még ide is kiterjeszkedő hazai gondoskodás melegségét. S mindennél fontosabbnak tartjuk azt, hogy a kivándorlást okozó baj szűnjön meg. A baj okának a megszüntetése a kivándorlási kérdésnek alapkérdése. Ezzel pedig a birtok kötöttsége a leg-szorosabb kapcsolatban áll.

¹⁾ L. XII. 1.

²⁾ L. 65. 1. jegyzet.

170.430 magyarországi kivándorlóval szemben: 45.000 magyar 261/2. 1.), hanem azért mivel a kivándorolt magyar helyét nem magyar bevándorló tölti be (261/2); magyar sem jő igen vissza; a kintiek pedig új Magyarországot ott *csekély* számuk miatt nem alkothatnak.¹⁾

E bajnak *okát* ugyanazon *gazdasági viszonyokban* látja, amelyek az agrársocialismust is létesítették (255. 1.) Ez okozó viszonyok részint *személyi*, részint *tárgyi* jellegűek.

A személyi tényezőkről francia udvariassággal, a jónak kellő méltánylása mellett, édes burokba helyezve a keserű adagot, szól. Ezt a burkot lehámozva: a socialis bajnak, a kivándorlás bajának személyi oka a nagybirtokosok, a közép-birtokosok személyiségében rejlik mindenekelőtt.

A nagybirtokosok nem oly önzők, mint az angolok; nem akadályozzák meg, hogy a birtokosok egyéb típusai mellettük, az ő árnyékukban, sőt teljes verőfényökben éljenek,²⁾ sőt érdeklődnek a kisemberek iránt, a nemzetgazdasági és socialis actioban, amely a kisemberek javát célozza jóindulattal és jótékony hatással részt is vesznek:³⁾ utal azonban a középkorra emlékeztető háztartásokra, a nagy szolgaseregre, mely körülöttük mozog és „a sok lóra, kocsira, amelyben gyönyörködnek (179. 1.). Majd megengedi később, hogy ezen mutató, improducliv háztartás mellett nem egy nagybirtokosnál találkozzunk a gazdasági dolgok iránti nemtörődömséggel, butasággal. Mindez megmagyarázza, hogy nem egy nagy úr eladósodik, uzsorások kezébe kerül és tönkrejut. Ezekkel szemben vannak, kik a haladás szellemét megértve gazdálkodnak: de nagyon is kevés az a gazdaság, amelynek minden izét, minden részletét – úgymint azt egyes francia és angol birtokosoknál látjuk – ez a szellem gondosan áthatotta volna.

A középbirtokosok szintén nagy igényűek, sokat költenek, azért ők is eladósodnak s ahelyett, hogy életmódjukon változtatnának uzsorások kezébe kerülve tönkrejutnak. Most

¹⁾ La perte d'hommes que fait la Hongrie est donc, pour elle, à peu près complètement définitive et sans compensation. 266. l.

²⁾ Elle n'empêche pas les autrestypes de propriété de vivre à coté d'elle, sous son ombre, ou même en plain soleil. 155.

³⁾ U. o.

már ahelyett, hogy azzal foglalkoznának, amihez érteniök kellene, a gazdasággal, mint bérlők: ott hagyják e pályát, a közszolgálat terén, nevezetesen a megyénél keresnek hivaltalt, gyermekeiket pedig ahelyett, hogy productiv pályára adnák, pl. kereskedőknek: őket vagy papokká, vagy szintén hivatalnokokká nevelik. A nemzeti szempontból, a nemzeti meggazdagodás szempontjából oly fontos középosztály így kivész s beáll a biztos socialis baj.¹⁾

E socialis baj, veszedelem azonban érthetetlen lenne, ha csakis egyesek tönkrementéről volna szó s azokat a birtoklásban hasonló elem pótolná. Így nem változna a status. A baj, a veszedelem GONNARD szerint abban rejlik, hogy az aristocrazia, a közbirtokos helyébe egy a nemzeti szellemtől idegen, a történeti fejlődés útján a helyzet kíméletlen kihasználására felnevelt elem, a zsidóság lép. Ezeknek, mint uzorásoknak kíméletlen kezébe esnek a földbirtokosok, a fizetéképtelenség esetében – maga a földbirtok is – kezdetben mint bérlőkébe, majd mint birtokosokéba (198. l.); s ezzel teljesen lazul a földbirtokos és a paraszt közti viszony. A régi földbirtokkal együtt elúszott a kegyelet tőkéje is; az agrárius, socialistikus, éppen a társadalmat megbontó és mindenképen az elégedetlenséget nagyra növesztő eszmék behatolnak a nép közé.²⁾ a helyzet itt az öreg Európában

¹⁾ Az aristocrazia éppen a középosztálylyal nem igen törődik: pedig »si elle (aristocratie) veut conjurer certains dangers sociaux elle devra consacrer aussi ses efforts à une autre oeuvre non moins indispensable: le consolidation et le développement de la classe moyenne. 200. l.

A mi aristocratáink tényleg vajmi gyakran ellenszenvesen viselkednek a polgári elemmel szemben. A város és vidék történeti éles ellentéte az aristocratikus gondolkodásban, az aristocraziát jellemző hagyomány hűségénél fogva mintegy megmerevült. Csak kevés aristocrata emelkedett fel a gondolkozásnak arra a szabadságára, amely magaslaton concipialta gr. PÁLFFY JÁNOS alapítványát, amelyek szellemét eme szavak jellemzik: »úgy voltam és vagyok meggyőződve, hogy a magyar államnak, mint ilyennek feltétlenül szüksége van arra, miszerint a törzséi képező középosztály fentartassék és mindinkább gyarapítva erősíttessék« . . . a középosztály nevelésén és fel-emelésén kell dolgoznunk, ha hazánkat boldoggá akarjuk tenni.« L. GAAL JENŐ cikkét: Magyar Társadalomtudományi Szemle II. évf. 278. l.

²⁾ En maintes régions . . . le socialisme agraire s'est développée grâce au remplacement des anciens propriétaires par les Israélites. 189. l.

túrhetlenné válik: a nép új hazát, túl a tengeren keres, kivándorol.¹⁾

E személyi tényezőn kívül van azonban GONNARD szerint is az agrárius bajnak, nevezetesen a kivándorlásnak még egy másik és pedig egy *tárgyi oka* is. A bajnak, a kivándorlásnak mások által is elismert okozója²⁾ a latifundium és nevezetesen a nagybirtoknak *kötöttsége*. Ez akadály a annak, hogy a kisember könnyen jusson földbirtokhoz; úgy hogy GONNARD szerint a személyi tényezővel összefüggő uzsorának megszüntetésével és a kis *földbirtok szerzésének lehetőleg megkönnyítésével* a kivándorlási kérdés meg lesz oldva.³⁾

KENÉZ BÉLA »Magyarország népességi statisztikája«-ban a kivándorlás okaival részletesen foglalkozik. A felsorolt okokat nála is két főokra vihetjük vissza: egyrészt a népnek éretlenségére, a szabad versenyre való képtelenségére akár erkölcsi (mértéktelen pálinkaivás), akár intellectualis (alföldi gazdálkodást a felföldön utánozva parodizálja; kisbirtokot elaprózza; szőlőket engedi elpusztulni) defectusa miatt; másrészt az állam kormányára, mely *amint kedvez a nagybirtokosnak* (helyenként *a sok kötött birtok*), olyannyira *elhanyagolja a kisbirtokos érdekeit*, nevezetesen a kedvezőtlen birtokelosztás, a helytelen tagosítás, az erdőtörvény túlbuzgó végrehajtásából származó legelőhiány, a hibás adórendszer mellett a közterhek elviselhetetlen nyomasztó volta miatt, a szegényebb néposztályok hitelgényeinek tisztességes kielégítésére hivatott intézmények hiánya, a galicziai bevándorlás meg nem akadályozása, valamint végre a nép érdekeivel nem mindenütt kellő módon törődő rossz közigazgatás miatt. Kemény vádként hangzanak el a szavak azok ellen, akik országunknak nevezetesen gazdasági ügyeit kezelik és vezetik.

Ha el nem akarunk tényleg »pusztulni«, úgy e protectiók nemzetgazdasági politikai iránynak változnia kell. Nem a

¹⁾ Túlzottnak mondja azt az állítást, amely szerint Magyarország tulajdonképpen zsidóország, de megengedi, hogy a zsidók mindenütt ott vannak, ahol valami történik, s hogy »leur influence est énorme.« 72. 1.; s hogy nevezetesen a socialismus fejlődése Magyarországon zsidó propagandán alapul.« 73. 1.

²⁾ L. 158. 1.

³⁾ L. 268. 1.

nagyok, az egészségesek, nem a műveltek, a gazdagok szorulnak a gyámkodásra, hanem a kis emberek, a betegek, a műveletlenek, a szegények, de törekvők! KENÉZ is, ha okoskodása végokait nézzük, bár ki nem mondotta, ugyancsak arra az eredményre jut, hogy *a kivándorlás és ezzel szorosan kapcsolatos agrárius mozgalom végső oka a latifundiumokban és ezek birtokosai kedvezésében* rejlik. A túlzott irányú, mintegy vulgaris socialisták ama követelése, hogy a földbirtok felosztassék drasztikus alakban, a magánjog korlátain túlcsapongva, jelzi a bajnak az okát.

A terméketlen hegyes vidékre felszorult s a helység közvetlen közeléből a dülőre kiszorult, a föld drágasága miatt a vevők piaczároi leszorult nép, mely csakis a földnek műveléséhez öröklött módon ért, földéhségét itthon ki nem elégítheti, Amerikában és Horvátországban keres új hazát. Világos, hogy a magánbirtok megszüntetése állami communismus útján e bajon nem segít. Az ily állami communismus a magánbirtok megszüntetésével lemond a fejlődésben és haladásban mozgatóként érvényesülő értékforrásokról. A magánbirtok *szerezése* munkásságunk egyik mozgatója, tökéletesbedésünk egyik motívuma, maga pedig a magánbirtok a föld szeretetének, ha öröklött, úgy a kegyeletnek s így általában az otthon szeretetének főforrása, amelyből a hazaszeretnek az egész nemzetet átjáró folyama táplálkozik. Magánbirtok nélkül természetesen megszűnik a külön háztartás, az elkülönült családi élet. ROUSSEAU ugyanazt mondja, midőn gyermekeit minden ismerető jel nélkül a lelenczházba adja, hogy ezzel erkölcsileg érdemes munkát végzett, mivel az ő gyermekei már most nem oly önzően csak egy[^]férfiura és egy nőre, hanem minden felnőttre vonatkoztatják a gyermeki kegyelet, a testvéri szeretet érzelmeit, mindenkiben atyát, anyát, testvért sejtve. Ez azonban csak frázis, ROUSSEAU-féle erkölcsi declamatio. Az általános szeretetnek és a kegyeletnek igaz forrása a családban létező concret természetes viszonyokból ered. Csak azért szeretünk, mivel anyánk, apánk szeretett annyira s csak azért beszélhetünk testvéri szeretetről, mivel szüleinek szeretetének e gazdag árja minket testvéreket az élet, az értékközösség alapján egységesen áthatott.

S vajjon vallási érzelmeink, nevezetesen keresztény val-

lásunkkal adott Isten iránti kegyelet és bizalom érzelmeivel elképzelhetők-e földi atyánk iránti kegyelet és bizalom érzelmei nélkül?! A magánbirtok megszüntetése tehát merénylet legszentebb érzelmeink, legnagyobb ethikai és vallási érték-képzeink ellen. Sociologus, aki a társadalom építő munkája iránt érzékkel bír, a magánbirtok megszüntetése mellett nem foglalhat állást.

Égészen más azonban a hitbizományban érvényesülő az a törekvés, mely a magánbirtokot egy volt érdem alapján esetleg érdemtelen, pazarló, léha utódok részére meg akarja merevíteni, úgy hogy ahhoz senki minden magánkötelezettség kijátszásával, avagy bizonytalan időkre való elhalasztásával, sem nyúlhat.

Érdekes, hogy ez a hitbizományi intézmény, amint erre nagyon tanulságosan GAAL JENŐ: »Néhány szó a hitbizományokról« cikkében*) figyelmeztet, nem magyar eredetű s eltekintve két törvénytől (az 1687. IX. t.-cz. és az 1723. évi L. t.-cz.), a nemzet szelleme ellen uralkodó autokrata királyok császári politikájának tett szolgálatok honorálását mintegy codificalja, és még az országgyűlés is ellene foglalt állást. Az 1790. évi országos küldöttség többsége ellene nyilatkozik, a hitbizományok eltörlését javasolja, az 1825/27. évi országgyűlésnek a hitbizománnyal foglalkozó választmánya ellene érvel, de mégis fentartását, ha 500 jobbágy telekre szoríttatnak, javasolja ugyan, de az országgyűlés kerületi ülése 1834. évi július hó 12-én e javaslatot szótöbbséggel elvetette és kimondta, hogy a majorátusok és senioratusok örök időre eltöröltesse nek. A törvénybe ugyan nem foglalt határozat ellenére a most létező 91 hitbizomány közül 62 a liberalizmus korszakában 1867 óta jött létre, úgy hogy ezzel 1889-ig összesen 2,313.426 hold köttetett le hitbizományilag. Törvényhozásunk 1834 óta e kérdéssel nem foglalkozott, jólehet a magyar jogérzet és igazságosság személyesítői DEÁK FERENCZ és KÖLCSEY FERENCZ a kerületi gyűlésen az intézményt feltétlenül elítélték.¹⁾ Korunk, mely a

*) L. Szemlénk II. évf. 273. 1.

*) L. GAAL JENŐ i. ez. Magyar Társ. Sz. II. 275. 1. »Deák Berzsenyi veí szólva azt mondta, hogy most, mikor a nemesség »sybaritismusba merült, letépte fényes nemzeti bélyegét és hazája feldúlt védfalából rak

függetlenség, a nemzeti önállóság és nemzeti haladás jelszavai hatása alatt DEÁK FERENCZET mint elmaradottat, mint megalakuvót lesajnálja, bizonyára nem marad el a tett mezején DEÁK szavai mögött.

De feltéve, hogy a hitbizományok el is tömhetnének, megmaradnak a latifundiumok, mint azok az akadályok, amelyek a kisembert földbirtokhoz nem juttatják. Ezeket pedig megszüntetni, sőt még parcellázni sem lehet anélkül, hogy bele nem ütköznénk a magánjog elemi követelményébe, illetőleg a földbirtokosnak tulajdonával járó rendelkezés jogába.

Mégis indirect módon lehetséges a latifundiumok birtokosait a parcellázás műveletére rávenni és pedig az adóztatási rendszernek következetesen keresztülvitt progressivitása útján.

Új adótörvényünk már emlegeti e socialis követelményt. E törvény alapelveinek ismertetője, TÖRÖK SÁNDOR (MARSCHALKÓ JÁNOS: »AZ új Adótörvények Törvénytárában) a törvény sarkpontját abban is látja, hogy a *progressiv adózásnak is teret nyit* (8, 1.); alapelve az aránytalanságok megszüntetése mellett »a kisemberek kímélése, adójuknak lehető mérséklése, az adók egy részének áthárítása azokra, a kik gazdaságilag erősebbek.« (6. 1.)

Ha azonban közelebb vizsgáljuk az adótörvény intentióját és a progressivitás magyarázatát, úgy arról győződünk meg, hogy ez adótörvényben a progressivitás nem elv, hanem csakis szó. Elve e törvénynek az adó *arányosítása*, az 1848: VIII. t.-cz. következetes keresztülvitele, amely szerint a magyar állam minden lakosa minden közterhet különbség nélkül egyenlően és arányosan viselje (3. 1.); s ezért is igazi célja, hogy az adózásunkban meglevő *aránytalanságok*

palotát heverő helyének«, nincs ok, miért kelljen a pusztá névnek ha&ánk kifejlődését, a nemzeti közérdeket szükség nélkül feláldozni. Azért ő a *természet rendjével és az igazsággal ellenkező, hazánkra káros fideicommissumok eltörlésére* szavaz. *Kölcsey* Ferencz arra utalva, hogy ez az intézmény a *háznépi legszentebb viszonyokat dülja fel, hogy eltépi a szeretet kötelékei atya és gyermek, testvér és testvér között*, szintén elítéli azt. *Nem holt birtokra, hanem a birtokot gyümölcsöztető kezekre van az országnak szüksége. A hitbizomány azért már eredetében bűnös, azt gyökereitől ki kell irtani. Törvényeinket e régi szennytól meg kellene tisztítani.*«

kiegyenlíthessenek (8. 1.); közelebb, »hogy az adóztatás terén egyrészt az indokolatlan előnyök mellőztessenek, másrészt pedig a túlterhelések elkerültessenek és hogy adórendszerünk egységesebb és igazságosabb alapokra fektetessék«. (14/5. 1.) Ily elvek, czélok az adó progressivitását tulajdonképpen kizárják. A köztudat megtévesztése, ha akkor, midőn azt kívánjuk, hogy kiki jövedelméhez mérten egy és ugyanazon kulcs szerint egyenlően és így vagyona, jövedelme arányában adózzék, progressi vitásról beszélünk. A progressivitásnak pedig az a magyarázata, amelyet a 13-dik lapon olvasunk¹⁾, komolynak nem tekinthető. Hisz maga a magyarázó is világosan megmondja, hogy progressiv adókulcsot nem alkalmaz a törvény. Az a tény, amelyre való tekintettel az arányosság kulcsának alkalmazása ellenére mégis tényleges progressivitást lát, nem bizonyító. Abból a tényből ugyanis, hogy a kisbirtokokért viszonylag magasabb bérleti összegeket fizetnek[^] mint a közép- és nagybirtokokért éppenséggel sem következik az, hogy ez utóbbiak jövedelme viszonylag amazokénál kisebb s hogy így az arányosság elve reájok viszonylag nagyobb adómegeterhelést jelent. A bérleti összegek viszonylagos különbsége nem a jövedelmezőséggel, hanem a concurrentiával függ össze. Kis lakások viszonylag drágábbak, mint nagyok, vagy éppen igen nagyok, mivel igen sokan keresnek kis lakást s igen kevesen nagy lakást. Nagy birtokokra éppen kevés a concurrens. Amint azt GONNARD műve is kiemeli, majdnem kizárólag csak zsidók concurrálnak ily bérletekre. Ezek pedig nagyon is jól tudják, hogy miképpen lehet a bérleti összeget leszorítani. Hogy jövedelmük nem csekély, sőt nagyon is dús, azt talán éppen a bérbeadók érezhetik meg leginkább, midőn néhány évi bérlet után éppen tőlük veszik meg készpénzzel az eddig bérelt jószágot, vagy pedig midőn a bérlet lejárta után nem képesek az e közben tett investitiót

*) »Az a különbség, mely a kisbirtokok magasabb és a közép- és nagybirtokoknak viszonylag kisebb bérleti összegei között igazolható, annak a bizonyossága, hogy a birtok nagyságával arányban kisebbedik a tényleges jövedelem, vagyis, hogy anélkül, hogy a földbirtokra valójában progressiv adókulcs alkalmaztatnék, nagyjában és általában ugyanazon adókulcs mellett is a földbirtok fokozódó nagyságával járó viszonylagos kisebb jövedelem ben rejlik a földbirtok adójának progressivitása.«

átvenni, úgy hogy kénytelenek a nagybirtokot újra a meggazdagodott bérlőnek potom áron bérbeadni.

Nem ily álprogressivitás, hanem egy valóságos progressivitási kulcs szerinti adóztatás képe alakult ki előttem a szociális bajnak, a kivándorlásnak korlátozása, megszüntetése céljából.

Törpegazdaságok, az az egy holdon alóli gazdaságok egészen *adómentesek*. Hazánkban 409.964 ily földbirtokos 147.541 hektárt, vagyis a gazdaságok területének 0.62%-át bírja, egyre esik 0.3 hektár. (L. RÁCZ: Pusztuló Magyarország 10. 1.). Ha a jövedelemadóra vonatkozó új törvény ázt a családot, amely közös háztartásban élve napszámból, illetőleg heti béréből 500 korona évi jövedelmet nem szerez, adóztatás alá nem veti, úgy az ily törpegazdasággal bíró egyén megadóztatása igazságtalan. A székelyföld e törpegazdaságok otthona Az ily paraszt csügg igazán földjén. Nem akar rajta túladni. Napszámba menni derogál neki legalább falujában. Románia, illetőleg Amerika az ő nyomorúságának menhelye. Nem megadóztatni, hanem támogatni kellene e földéhes elemet birtokban való maradásában, illetőleg birtokhoz jutásában. Maga a földadó is a gazdaságok területének minimális százalékánál fogva a behajtási költségek levonása után oly csekély, hogy az állami háztartásban tekintetbe nem jöhet.

Még a törpegazdaságok második fokozatára, az 1-5 holdas birtokosokra is ki lehetne terjeszteni, ugyanez oknál fogva a teljes adómentességet, kivéve a kertileg művelt földeket. Ezzel földbirtokosaink több mint fele 55 százaléka, összesen 1,353.875 földbirtokos 1,467.533 hektárnyi földje után adót nem fizetne. E számok ijesztő nagyoknak tűnnek fel, valóságban azonban a földbirtokosok 55 százaléka a gazdaságok összterületének csakis 6.15%-át bírja. Ez az 55% szemben a 6.15%-kal kirívóan mutatja birtokviszonyaink egészségtelen voltát. A *κατεζοχήν* földművelővé vált magyar népnek 55%-a öt holdon alóli törpebirtokra szorult, amely, amint azt BAROSS JÁNOS »A telepítési javaslat«-ot méltató szép és tanulságos cikkében írja (1. Magyarország 1909 máfczius 10), »meghalni sok, megélni kevés«. Ezeket a küzdő, sínlődő existenciákat még nemzeti áldozat árán is ki-

mélni, támogatni kell. Hisz a földbirtokosok 55 százalékáról van szó! A föld köti a haza polgárát leginkább anyaföldre, a magyar nép lelke – BAROSS szép szava szerint - »föld nélkül elsenyved, lelke elgzasodik, elsovad és elpusztul«. Éppen a magyar gazda pusztul el leginkább. Egyedül Esztergom, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Biharmegyében majd 20 ezerrel¹⁾ volt kevesebb gazda 1900-ban, mint tíz évvel előbb.¹⁾ S e pusztulás progressive kell, hogy haladjon, ha az adóztatási rendszer, függelékeivel együtt továbbra is reá nehezedik a törpegazdára. A törpegazda a legtöbb esetben becsületesen bevallja kataszteri jövedelmét. Bajos ezt nem tennie, hisz gazdasága könnyen áttekinthető, jövedelme könnyen kiszámítható.

Ha már most az ily törpegazda tiszta jövedelmének tényleg 25, vagy amint az új törvény rendeli, csak 20 százalékát fizeti, úgy ez is még az 5 hold utáni átlagos csekély jövedelem mellett nagy összeg, amelyhez minden esetben még hozzájárul a fejadó, esetleg a párbér, azután az állami adónak kulcsa alapján megállapított községi, nem egyszer egyházi, továbbá az útdadó, esetleg még az ármentesítési járulék is, amely összességében hazánk 183 községében felér az állami egyenes adó teljes összegével, sőt egyes községekben az adót még meg is duplázza,²⁾ sőt mi több, a maga teljes összegében néhol többre rúg, mint amennyire e törpegazdák birtokának kataszteri tiszta jövedelme.³⁾ Ha ezen fölül még adósság is terheli a birtokot, úgy a törpebirtokosnak biztos pusztulásra vezető, igazán kétségbeejtő

¹⁾ KENÉZ: Gazdák és szakemberek pusztulása. Magyar Társ. Szemle 1. 922. 1.

-) L. e szomorú szakaszt részletesen u. o. 918 stb. lapokon. KENÉZ e nagyon érdekes dolgozatában utal a tagosítás anomáliáira s nevezetesen a közös legelőknék megszüntetésével járó depreciora, amely nevezetesen a törpegazdát sújtja leginkább. A pusztulást előidéző szövevény szálait meggyőzően és tanulságosan vizsgálva bemutatja.

³⁾ u. o. 919. 1. KENÉZ egy szentesi törpebirtokos példájával illusztrálja állítását. A kataszter e birtokos más félholdas földjének tiszta jövedelmét 20 forintban állapította meg és ugyanez a törpebirtokos adók és különféle közszolgáltatások fejében 26 forintot fizetett a kilenczvenes években. Íme így füst a 25-5, illetőleg csak 10%-os adókulcs a valóságban. (KENÉZ ez esetet ECSERI munkájából idézi.)

állapota nem kétséges. Az állam legnagyobb érdeke különösen most, midőn az általános szavazatjog behozatalával is kívánjuk alkotmányunk democratisálását, hogy ne fogyjon, hanem gyarapodjon azoknak száma, akik nem uraktól, nem pártvezérektől, hanem csakis anyaföldjüktől függenek s így társadalmi és politikai szabadságukat legtermészetesebben megőrizték, megszerezték.¹⁾

Még csak a *kisgazdaságokkal*, tehát az 5 holdon felüliekkel kezdődnek meg a föld megadóztatása. A kérdés, hogy milyen alapon?! A *tulajdonképeni jövedelmi* adóalapon való adóztatás az állampolgári becsületnek sokkal érzékenyebb kifejlődését tételezi fel, mint aminővel nálunk találkozunk. Azonfölül egészen alanyi természetű az életfentartási költségek levonása után fenmaradt úgynevezett *szabad* jövedelem bevallása. A jövedelemnek a *birtok ára* alapján való meghatározása (vagyonadó) is nagyon ingatag alap, amelyet a körülmények börszerűen nagyon is leszállíthatnak, de másrészt mesterségesen fel is emelhetnek. (L. azokat az eseteket, amelyeket FARKAS után mi is említettünk.) Csak a *hozadék-adó*, amely kataszteri lelkiismeretes megbecslés útján, tekintettel legalább 10 évi átlagos termelés *mennyiségére* és ugyancsak a terményeknek átlagos *árára*, az átlagos *termelési költségre* és a helylyel adott *szállítási költségekre*, állapítható meg, ad megközelítő biztosítót a *tiszta* kataszteri jövedelem megállapítására s így e jövedelem megadóztatására.

Míndez azonban csak a gazdaságilag művelt és évi jövedelmet biztosító földekre vonatkozik. Az *erdő* az évi adóztatás tárgyát ezért is nem képezheti. Nem megadóztatni,

¹⁾ A földadóról és a kataszteri kiigazításról szóló 1909. évi V. t.-cz. a létminimum adómentességével is számol, sőt lehetővé teszi a 31. §. alapján, hogy a létminimum felemeltessék. Wekerle miniszterelnök 1909 február 8-iki beszédében a minimumról még liberalisabban szól »hiába állapítom meg törvényben 800 koronában a minimumot, a gyakorlati élet sok minimalistát fog csinálni, akinek jövedelme 800 koronán van. Többszörösen voltam bátor nyilatkozni és ma is az a nézetem, hogy körülbelül 1.100-1.200 korona lesz az effectiv jövedelem, amely nálunk tényleg a minimum alá fog kerülni. Tehát igenis azon kisgazdák nagy része, igen nagy része, ki fog maradni a jövedelmi adó alól és nem fog fizetni jövedelmi adót.« (L. Marschalkó János: »Az új adótörvények Törvénytára« I. 31-32 l.)

hanem az erdősítés érdekében államilag támogatni kellene az erdőculturát. A szabathelvűség és az evvel járó manchesteri elvek korszakában a rablógazdaság nemcsak erdőinket (1. Erdély, Vág folyó völgyeit) tarolta le, hanem kopárrá, vízmosások helyévé tette a dülöket s nem egyszer pusztító áradások színhelyévé a völgy gazdaságait, magát a vidék éghajlatát is megváltoztatta. Nem az erdő, hanem az erdő vágása, a fa eladásakor képezi az adónak tárgyát.

Ugyancsak nem képezné az egyenes állami adó tárgyát a *legelő*. A szabadelvűség korszaka erre nézve is felszabadította a körülményeket, kíméletlenül pillanatnyi nyereség érdekében kihasználó önzésnek rugóját, midőn teljesen a községekre bizta a tagosítás alkalmával a *közlegelőnek* fentartását, illetőleg területének a birtokok arányában való felosztását. A nagyobb birtokosok istállótetéssel, esetleg birtokuk egy részének legelővé való kiszakításával gondoskodtak a marhaállomány eltartásáról, de a kisgazda, nevezetesen a törpebirtokos, aki családját nagyobb részben az ő egy tehenének tejével, földjét ennek munkaerejével, ennek trágyájával művelte meg, most kénytelen volt tehenén, létfentartásának legfőbb javán túladni. A vezetők pillanatnyi önzésén alapuló e gazdálkodásának eredménye nemcsak annak a sok törpebirtokosnak a tönkrejutása,¹⁾ hanem a marhaállomány, nemzeti gazdaságunk egyik főforrásának rohamos apadása.

E számok annál jelentősebbek, ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanezen időben, az állattenyésztési művelődési fokozattól, általában az őstermelők fokozatától sokkal távolabb

¹⁾ KENÉZ idézi Vadnay Andor szavait, amelyek e szomorú változást oly szépen színezik: »Amikor és amely kisgazdánál a marhaállomány fogy s ökör helyett ló kerül az eke elé, akkor és ott a szegényedés kezdődik.« Tiszamellékről. Budapest, 1900. 112. 1.

		Hazánk			
		szarvasmarha-	lő-	juh-	sertés-
		á l l o m á n y a			
Még	1895-ben	6,733.000	2,282.028	8,122.681	7,330.091
Ellenben	1906-ban	<u>5,624.600</u>	<u>1,788.416</u>	<u>6,891.080</u>	<u>4,336.921</u>
Kevesebb th. .	"	1,108.400	493.612	1,231.601	2,993.170 ²⁾

²⁾ Az 1906. évi adatok nem állatszámolás, csupán tavaszi állatösszeírás eredményei és inkább csak hozzávetőlegesek.

eső Németországban, a juhállománytól eltekintve, a háziállatok száma nagy emelkedést mutat. E szomorú képet még komorabbá festi az a tény, hogy bár az állati termények kivitele igen tekintélyes számú, mégis másrészt az állatok és állati termékek bevitele hozzánk szintén tekintélyes és pedig növekedő.

E tények világossága mellett látjuk, hogy mily nagy hiba volt az állam részéről az a szabadelvű nemtörődömség, amely megengedte, hogy a vagyonosabbak, valamint a rövidlátó, csak a pillanatnyi hasznot néző törpebirtokosok is belemertek a közlegelők területének felosztásába és így a közlegelők megszüntetésébe. Ennek látása és ezen alapuló belátás az államnak kötelességévé teszi a közlegelők patronizálását, esetleg új tagosítás útján azoknak visszaállítását¹⁾ s így igen természetesen azt is, hogy e célú a közlegelők adómentesége útján is előmozdítsa. A fogyasztási adóban, valamint az exportált állatoknál a vámban fizetik meg ez állatok *közvetve* az őket táplált földnek adóját.

Az évi és egyenes adóztatás alá esik tehát, a közlegelőtől és az erdőtől eltekintve, az 5 holdon felüli birtok. Az adóztatás progressivitása fokozatokat kíván²⁾

Az I. fokozatba tartoznának az 5-10 holdig terjedő kisgazdaságok, melyek 569.534 gazdaságban 2,371.996 hektár területet, tehát az összes művelt területnek 9.93%-át foglalják le. Ezek a kataszteri tiszta jövedelemnek 10%-át fizetnék egyenes adóul.

A II. fokozatba tartoznának a 11 – 50 holdig terjedő kisgazdaságok, melyek 702.822 gazdaságban 7,708.809 hektárnyi területet, tehát az összes művelt területnek 32.26%-át foglalják le. Ezek egyenes adója 12'VVra emelkedik.

A III. fokozatba tartoznának az 51 – 100 holdig terjedő kisgazdaságok, melyek 38.862 gazdaságban 1,494.054 hektárnyi területet, az összes művelt területnek 6.25%-át foglalják le. Ezek egyenes adója 14%.

¹⁾ A legelőügy rendezése és a tagosítás is újabban (1908 óta) nagy erélyvel folyik.

²⁾ Szerző vonatkozó számításai, melyek egy nagy táblázatba vannak összeállítva, helyszűke folytán közölhetők nem voltak.

Szerk.

A IV. és V. fokozatba tartoznának a 100-500 és az 500-1000 holdig terjedő *középgazdaságok*, melyek 20.797 gazdaságban 3,399.402 hektárnyi területet, az összes művelt területnek 14.22%-át foglalják le. A IV. fokozat adója 15%, az V. fokozatnak 20%.

A *nagygazdaságok* az 1000 holdon fölüli gazdaságok. Hazánkban ily gazdaság 3.977 van és pedig 7,451.640 hektárt, az összterületnek tehát 31%-át foglalva le. A fokozatok 1000 holdanként 2%-kál emelkednek, úgy hogy a 80.000-dik holddal az adó lefoglalja az egész tiszta jövedelmet. Ha már most tudjuk azt, hogy a hitbizományok már a gróf Andrássy-családnál 92.269 holdra s ezután gr. Pálffy-családnál 104.522 holdra, gr. Károlyi-családnál 174.783 holdra, gr. Schönborn-családnál 241.535 holdra s végre gr. Esterházy-családnál 516.039 holdra emelkednek, úgy e számítás egészen nevetségesnek tűnik fel. E számítás nevetséges volta azonban megszűnik, ha a következőkre vagyunk tekintettel:

1. Ezek a nagy birtoktestek a már mondottak alapján nem *egészükben* esnek adóztatás alá. Erdők, legelők, pedig éppen a nagybirtokosoknál a birtoktestnek átlag véve 55.4%-át (tehát az igen nagy birtokoknál bizonyára még magasabb százalékát) képezik, úgy, hogy e százalékot a terméketlen 4.5 százaléku területtel együtt levonva, marad 40%, mint az adóztatás tárgya.

2. A százalék emelkedése nem jelenti azt, hogy már most az egész jövedelem e felemelt százalék szerint adóztatandó meg. A százalék hányada mindég csak a százalék fokozatán megadóztatandó holdakra vonatkozik. Az előbbi fokozatok adószámai mind változatlanul egyszerűen csak a felemelt fokozat százalékszámához adandók. Feltéve, hogy egy 80.000 holdnyi birtok esne adózás alá: úgy ennek első 5 holdja szintén nem volna megadóztatandó; ennek 5-10 holdja csakis 10%-ot fizetne; 10-50 holdja 12%-ot; 51-100 holdja 14%-ot; 101-500 holdja 16%-ot; 501-1000 holdja 20%-ot; és ezután, minden 1000 holdanként progressive 2%-kal többet. E szerint az a fokozat, amelyen 100%-ot fizet a birtokos, korántsem azt jelenti, hogy ő a kataszteri tiszta jövedelmet a maga egészében lefizeti adóképpen. 100 százalékot fizet a

XLV. fokozat, de csak a XLV. fokozatra eső 40.001-41.000 hold után.

Az előbbi fokozatok adói érintetlenek maradnak s nem emelkednek az új fokozattal;¹⁾ az új fokozat nem assimilálja a százalék szempontjából az előbbi fokozatok jövedelmeit, így már most érthető, hogy a XLV. fokozaton, amidőn a birtokos a 40.001-41.000 hold után 100%-ot fizet, nem fizet 1,600 000 korona adót (ez volna a 40.000 holdnak a 40 korona kataszteri tiszta jövedelme: $40.000 \times 40 = 1,600.000$), hanem csak 953.052; tehát az egész összegnek nem 100%-át, hanem csakis 59.56%-át. Még csak a LXXXIV. fokozaton, amely fokozat 178%-ot fizet, födi az adó a kataszteri tiszta jövedelmet, sőt azt még 51.652 koronával túl is lépi. E fokozaton a megadóztatandó holdak 79,001-80.000 hold; a kataszteri tiszta jövedelem 3,200.000 korona; az adó pedig progressivitása alapján 3,251.652 korona., A 10.000 holdas birtokos ellenben kataszteri tiszta jövedelméből 24.26%-ot fizetne állami adóként, tehát alig többet, mint amennyit a jelenben fizet. A 10.000 holdas birtokos tehát a progressiv adóval ily alakban kibékülhet.

3. De kibékülhet azzal a 10.000 holdnál többel is bíró földesúr is; legegyszerűbben úgy, hogy az azon fölülű szántó-földjeit ezután *legelőre használja vagy pedig erdősíti*; s így a területet az egyenes évi adóztatás köréből kiveszi. Ha pedig e. módózat nevezetesen évi szükségleteinek nem felelne meg, úgy a földbirtok *többletét eladja* s az így nyert összeget a 10.000 holdnyi szántó-földjeinek belterjes művelésére, a nyersanyagának ipari feldolgozására fordítja s így évi jövedelmét az eddiginél nagyon is fokozza. Ha a birtok azonban kötött birtok, úgy hogy az el nem adható, a többletet *haszonbérbe adhatja*. A bérlet az adót a bérlőre hárítja, aki az adót az általa bérelt terület nagysága szerint fizeti, tehát azon scala szerint, amelyet föntebb fölállítottunk.

¹⁾ Ez történik az állami hivatalnokok adóztatása progressivitásánál; a magasabb fokozatba lépve ugyanis nemcsak e magasabb fizetésnek differenciája szemben a régivel esik a magasabb skálába, hanem e magasabb fokozat felszívja az eddigi egész fizetést, úgy hogy nemcsak a differenciáért fizet magasabb adót, hanem a volt alsóbbfokú fizetéséért is.

Az eladásnál és a bérbeadásnál érvényesülhetne már most az *állami actio* socialis irányzattal, nemzeti politikával, az az *actio*, amelyet DARÁNYI-nak f. évi márczius havában bemutatott javaslata a *telepítésekről, az ingatlanok feldarabolásáról* korszakalkotóan kezdeményezni kíván. Igenis nem szabad az államnak – a liberalismus pajzsa mögé húzódva – összekulcsolt kézzel nyugodtan nézni és eltúrní azt, hogy egyes ügyes, a helyzet kihasználásában történetileg nevelt, egyének, kezet fogva procreatorokkal, pénzintézetekkel a föld-uzsora útján a jóhiszemű kisgazdákat birtokuk eladása és új birtok vétele alkalmával lelkiismeretlenül becsapják. Az *igaz* liberalismus nem az erősnek, az értelmesnek feltétlen joga az önérvényesülésre. A szabad versenynek proclamálása tulajdonképpen ennek a jognak a hirdetése. Ez a jog pedig nem egyéb mint a bellum contra omnes állapotának, a *természeti* állapotnak életrekeltése s így a bestialitásnak felszabadítása. A culturalis fejlődés éppen ezen állapottól való távozás, az önzés elvének a köznek szolgálatába való helyezése útján a humanismus országának fokozatos megvalósítása. Minden egyes emberben van egy jobb »Én«, amely az emberiség organismusában mint feltétlen értékű szerv közreműködik egészen sajátosan a szeretet elve által áthatott országnak, melyet vallási szempontból Isten országának nevezünk, kiépítésében. Valamint az egyes nemzetek az államban egységesen szervezve szervek az államok republicájában az emberiség eszméjének sajátos megvalósítására, úgy az államon kívül létező társadalmi tényezők, le egészen az egyes egyénekig, ismét szervek azzal a feladattal, hogy a társadalomban s ennek útján az államban és ez után az emberiség országában az *igaz humánus* fokozatosan megvalósítsák, az összes szellemi erőket kifejtve s uralkodva a természet fölött létesítsék a kölcsönösen egymást építő s végre mindenekfölött diadalmaskodó szeretet országát. Ahol az önzés uralkodik, ott nincs *szabadság*. A szabadság csak a sajátos emberi természetnek, tehát az ember erkölcsi természetének meghatározása.

A szabadságnak, az *igaz* liberalismusnak szelleme kívánja azért is a *culturállamtól*, hogy odaadó figyelemmel kísérje a társadalomnak, valamint egyeséinek munkásságát s azt az *igaz szabadság érdekében ellenőrizze, illetőleg támogassa*.

Ellenőrzi azt, amidőn megakadályozza, hogy akár egyes egyén, akár egyesek egyesülete tisztán önző célból egyeseget, a társadalmat, sőt az államot is csakis eszközként használja fel, nevezetesen pedig egyeseknek baját, nyomorát, örömet, legszentebb érzelmeit, esetleg az egyesek járatlanságát, tudatlanságát ravasz módon tisztán önző érdekből kihasználja. Ezért és pedig éppen erkölcsi szempontból nagyon is jogosult és kívánatos lenne, hogy ha a törvény az állam részére földbirtok eladásánál az elővásárlási jogot fentartaná,¹⁾ földbirtok eldarabolásánál (parcellázásánál) és így telepítéseknél is kikötné a feldarabolási és telepítési tervzetnek állami szakközeg (kataszter) útján való jóváhagyását s elrendelné, hogy földet csakis magyar állampolgárok vásárolhatnak s hogy azok a földbirtokosok, akik nem e hazában laknak s így földjük jóvedelmét a külföldön költik el, holdanként egy meghatározandó évi összeget kötelesek egy létesítendő telepítési alap javára az adóval együtt befizetni.

Az így gyakorolt ellenőrzés már positiv természetű intézkedésnek alapját képezi oly *egyének, családok támogatására*, akiknek személyi (erkölcsi) és tárgyi (okmány) minősítése van ily telepítésekre és parcellák birtoklására és művelésére. *Magántermészetű* telepítéseknél és parcellázásnál az államnak hatásköre csak a telepítési és parcellázási tervzetnek jóváhagyására szorítkozik (a tervzethez természetesen nemcsak a felosztás technikuma, hanem az ár is tartozik). E kereten belül a telepítőnek, a parcellázónak szabad a keze. Az *állami* telepítésnél és parcellázásnál azonban az állam szabja meg a minősítést is, amelynek feltétele alatt valaki parcellához juthat.

Mindenkitől megkövetelhető, hogy magyar állampolgár és büntetlen előéletű legyen, vagy legalább annak tanúbizonyosságát mutassa ki, hogy az ő büntetése után egészen megváltozott és erkölcsi, gazdasági tekintetben kifogástalan életet

¹⁾ *Darányi* törvényjavaslata az elővásárlási jogot csak a holtkézi birtokra tartja fenn a földművelésügyi kormánynak (337. §.), pedig a legnagyobb visszaélés éppen a kis- és különösen a középbirtokok eladásánál, a kényszer eladásoknál fordul elő.

folytat.¹⁾ Középbirtokosi parcellára pályázhat, aki felsőbb gazdasági tanfolyamot sikerrel végzett, avagy eddig immár saját 50-100 holdas birtokán bizonyította azt, hogy a gazdasághoz tényleg ért s e téren sikerrel működött.²⁾ Végre *kívánatos*, hogy az ily parcellára reflektáló oly összeggel rendelkezzen, amely a gazdasági felszerelés költségének és a vételárnak a kisgazdaságnál 10, a középgazdaságnál 20 százaléka. (Darányi javaslata.)³⁾

Az állam igen hatásosan támogathatja a gyöngye kisgazdát, esetleg középbirtokost is ily parcellák vevésekor, hogy ha gondoskodik oly pénzügyintézetéről, amely az állam szavatolása, jóállása mellett akár járadéklevelek kibocsátása útján - amint azt Darányi javaslata tervezi - akár a birtokra bekebelezett igen kedvező feltételű törlesztéses kölcsön útján magát a vételárt az eladónak kifizetné.

Az államnak a gyöngyét védő és támogató e tevékenysége azoaban csak a *nem* kötött birtokra vonatkozik. A kötött birtok el nem adható. Az adó progressivitása azonban e birtokoknál is kívánja a jövedelmezőség érdekében a 10.000 holdon fölüli birtokrésznek, ha nem is eladását, úgy legalább haszonbérbe való adását, *amely ténynyel az adó a bérlőre hárul és pedig minden tekintet nélkül a birtoktest egészére.*

A kötött latifundiumokon meghonosodó bérrendszer épp

¹⁾ Darányi törvényjavaslata az engedményt nem teszi meg; a kisbirtokostól és a munkástelepestől egyformán büntetlen előéletet kíván, nem számolva azzal a ténynyel, hogy ifjúi hévvel, meggondolatlanságból, esetleg csak egyszer előfordult ittasságában oly tettet követett el, amely miatt ő büntettetett. Igazságtalanság volna ily esetleg józanná vált, munkás és törekvő egyént a telepesek sorából kizárni.

²⁾ Bárányi javaslata a tudományos qualificatióra fektet súlyt; még itt sem elégszik meg a felsőbb gazdasági intézeti képzettséggel, hanem akadémiái képzettséget kíván. Igaz, hogy néhány év óta a felsőbb gazdasági intézetek mind akadémiákká váltak, de igaz az is, hogy a legtöbb qualificált gazda csak felsőbb gazdasági intézetet végzett. Darányi javaslataiban a bebizonyult gyakorlati qualificatio sincs megemlítve; mi pedig éppen arra fektetnék nagy súlyt, hogy a középbirtokos osztály, mely annyi gentry tönkrejutásával annyira meggyöngült, természetes alapon növe erősödne meg ismét.

³⁾ Ami csak »kívánáios«, az alól van kivétel is. Darányi törvényjavaslata szerint a minister megengedheti, hogy a visszavándorlás érdekében, a kívándorlott-e 10, illetőleg 20 százalékot több apró részletekben fizesse ki.

úgy az egyesnek, valamint a nemzetnek szempontjából igen nagy előnyökkel járna. A bérbeadó nagybirtokos földbirtokának jövedelmező voltát tetemesen, az adó progressivitása mellett mesés módon fokozná; a földéhségben szenvedő paraszt, esetleg a törekvő gazda földet és fokozódó intensívesebb gazdálkodására tért nyerhetne; a nemzet pedig visszatárhathatná, illetőleg visszahívhatná a kivándorló és kivándorlóit munkacserőt a nemzeti kincs gyarapítására.

A jövő képének e kialakulására nagyrészt hozzájárulhatna a kötött birtokokon életbeléptetett haszonbérrendszer. Itt is azonban csak akkor, ha országos törvény alapján az állam kormánya gondosan ügyelne arra, hogy egyes speculans, önző alakok ne toladodjanak a nagybirtokos és a tulajdonképi bérlő közé s így a maguk érdekében fel ne forgassák a haszonbérrendszer erkölcsi intencióját. Ily gondolkodás nélkül biztosra vehető, hogy a kötött birtokokat legnagyobb részben lelketlen üzerek vennék ki olcsó áron, avégett, hogy parcellázva a birtokot, drágán kiadják parasztnak, esetleg közép-birtokosoknak albérletbe. így a közvetítő, a furfangos üzérkedő zsebre teszi annak a munkának jutalmát, amelyre a szegény albérlő rászolgált.

E visszaélés megszüntetése céljából a törvény útján ki kellene mondani 1. azt, hogy az albérlőt az adó semmiesetre sem terheli, hogy azt a maga egészében és pedig progressivitásában a főbérlő fizeti;

2. azt, hogy a parcellázási tervezet, a parcellák bérbeadása árával együtt csakis a kataszteri hivatal véleményezése útján a földművelésügyi minister jóváhagyása alapján léptethető életbe;

3. azt, hogy minden magánszerződést, amely a beadott tervezet keretén kívül esik, érvénytelennek declarai.

Az első feltétel azonban csak látszólag terheli a főbérlőt. Ő igen természetesen ez adót megtéríti magának a parcellák haszonbér árának felcsapásával. Csak az állam nyerne az adó progressivitása elvének szigorú alkalmazásával s nem a főbérlő, hanem az albérlő, a kisember fizetné ki az állam e nyereségét. Így tehát éppen azt, ami az egész intézmény intenciója, nem érnők el.

Ezért is legegyszerűbb lenne az, hogy maga az állam

vállalkozna kataszteri hivatalával a kötött birtok bérbeadandó részeinek megfelelő parcellázására s ezeknek a helyi viszonyoknak megfelelő kiadására. A szövetkezetek, amelyek oly áldásosán működnek, s melyek egyes vidékeken munkakörükbe a telepítést is nagy sikerrel bevonták, most a haszonbérleti ügyre is kiterjeszhetnék tevékenységüket s akár általuk, akár magukban is keletkezhetnének a parasztok közt bérletársaságok, amelyek azután nagyon megkönnyíthetnék az állam közbenjárásával a latifundiumoknak a kis-, illetőleg közép-birtokosok által való közvetlen kibérlését.

Az adó progressivitása kíséretében járó eme következmények és intézkedések, amelyek a latifundiumoknak a törpe-, a kis- és a közép-birtokot védő és fejlesztő intézkedések mellett parcellákban való eladását, illetőleg bérbeadását eredményezik, tényleg gyökeresen megakaszthatnák, sőt visszafordíthatnák a kivándorlás eddig folyton dagadozó, áradozó folyamatát s elejét vehetnék azon szerencsétlen socialistikus agrármozgalomnak, amely az irigység, a bosszú szellemének szításával a társadalmat, az államot, a történeti hatalmakat egy üres internationalis egyenlőség fantomja kedvéért – szétrobbantani óhajtja. Mennyire megváltozna ily külső változások hatása alatt a *belső* ember is. Az elszegényesedéssel járó nyomott, duzzogó, az irigységtől lázasan visszafojtott hangulat, amely a lázító, többnyire idegen, mindig declassiert proletár ágensek magvetésének burján termő melegágya – most a vagyonosodással járó munkakedvtől duzzadozó, a munka sikerében boldog örömmel adna helyet; a nyomor által szétszórt család most ismét közös munkára, az egy tűzhely körül szeretettel egymást támogatva gyűlne egybe; az állam hatalmát eddig csak súlyában, de nem felszabadító védő erejében érző szív most újra a haza szeretetére felbuzdulna; az elnémult ének ismét felhangozna, az ember iránti bizalom ismét visszatérne s ezzel a jó Istenbe vetett bizalomteljes hit újra győzedelmeskedne s kiépülne Jézus Krisztus szellemében a szeretetnek boldogító országa!

Mindez azonban csak akkor alakul ki valóban, ha a *belső* ember, tehát az ember érzülete tényleg változik, ha az ember elméje kiművelődik, erkölcsi érzete finomul, a kötelesség tudata és lelkiismeretesség ereje tisztul és fokozódik, úgy

hogy ő az értelmes, okos munkát szeretettel és kitartóan tényleg műveli.

Minden törvény, minden intézmény életet, valóságot csak a személyiség útján nyer. Személyiségeket, kik a földműveléssel okosan, szeretettel és lelkiismeretes kitartással foglalkoznak, kell nevelnünk. Csak így oldjuk meg az agrár kérdést, csak így válik nem igazzá a szó a »pusztuló Magyarországól«. De igazzá SZÉCHENYI szava Magyarország fel-támadásáról, felszabadulásáról, Magyarország függetlenségéről. Erről a nevelésről egy későbbi cikkben.